

ROBERT GREENE

ΟΙ 33 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΟΥ

Π
Ο
Λ
Ε
Μ
Ο
Υ

—
Από τον συγγραφέα του

ΔΙΕΘΝΟΥΣ
BEST SELLER

Οι 48 νόμοι της
ΔΥΝΑΜΗΣ
—

διόπτρα

ΜΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ
JOOST ELFFERS

ΟΙ 33 ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΟΥ

Π
Ο
Λ
Ε
Μ
Ο
Υ

ROBERT GREENE

ΜΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ
JOOST ELFFERS

μετάφραση
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΛΙΘΑΡΗΣ

διόπτρα

Τίτλος πρωτοτύπου: The 33 Strategies Of War, Robert Greene

Copyright © Robert Greene and Joost Elffers, 2006 / All Rights Reserved.

© Για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΙΟΠΤΡΑ, 2026 / Εκδίδεται κατόπιν συμφωνίας με την Joost Elffers Books, on behalf of Robert Greene & JLM Literary Agency

Πρώτη ελληνική έκδοση: Εκδόσεις Έσοπτρον, 2007

Νέα ψηφιακή έκδοση: Εκδόσεις Διόπτρα, Μάρτιος 2026

Μετάφραση: Χριστόδουλος Λιθαρχής / Επιμέλεια κειμένου: Μαρία Οικονομίδου / Ψηφιακή σελιδοποίηση: Έρση Σωτηρίου

Κεντρικά γραφεία: Αγ. Παρασκευής 40, 121 32 Περιστέρι, Τηλ.: 210 380 52 28, Fax: 210 330 04 39, Βιβλιοπωλείο Books & Life: Σόλωνος 93-95, 106 78 Αθήνα, Τηλ.: 210 330 07 74

www.dioptra.gr • e-mail: info@dioptra.gr

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή ή ανατύπωση μέρους ή του συνόλου του βιβλίου σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη. Απαγορεύεται η χρήση ή η αναπαραγωγή με οποιονδήποτε τρόπο μέρους ή όλου του βιβλίου για την εκπαίδευση τεχνολογιών ή συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης. Τα δικαιώματα επί του παρόντος έργου διατηρούνται ρητά όσον αφορά την εξόρυξη κειμένων και δεδομένων (Άρθρο 4§3) Οδηγία (ΕΕ) 2019/790.

ISBN: 978-618-10-0277-4

*Στον Ναπολέοντα, τον Σουν Τσου, τη θεά Αθηνά
και τη γάτα μου, τον ΒΡΟΥΤΟ
R.G.*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζούμε σε μια κουλτούρα που προωθεί τις δημοκρατικές αξίες, οι οποίες μας διδάσκουν ότι πρέπει να είμαστε δίκαιοι προς όλους, ότι είναι σημαντικό να ανήκουμε σε μια ομάδα και ότι πρέπει να ξέρουμε πώς να συνεργαζόμαστε με τους άλλους ανθρώπους. Από νωρίς στη ζωή μαθαίνουμε ότι όσοι εμφανίζονται εξωτερικά εριστικοί και επιθετικοί πληρώνουν ένα κοινωνικό τίμημα: καταλήγουν απομονωμένοι και αντιδημοφιλείς. Αυτές οι αξίες της αρμονίας και της συνεργασίας διαιώνίζονται με διακριτικούς, αλλά και με κάθε άλλο παρά διακριτικούς τρόπους – μέσω βιβλίων για το πώς να είστε επιτυχημένοι στη ζωή· με την ευχάριστη, φιλήσυχη βιτρίνα που παρουσιάζουν στο κοινό εκείνοι που πρόκοψαν στον κόσμο· με τις ιδέες της ευπρέπειας που διαποτίζουν τον κοινό χώρο. Το πρόβλημα για εμάς είναι ότι εκπαιδευόμαστε και προετοιμαζόμαστε για την ειρήνη και δεν είμαστε καθόλου προετοιμασμένοι γι' αυτό που αντιμετωπίζουμε στον πραγματικό κόσμο – τον πόλεμο.

Δεν είναι εκστρατεία ο βίος του ανθρώπου επί της γης;

ΙΩΒ, Ζ: 1

Qui desiderat pacem, praeparat bellum (όποιος θέλει ειρήνη ας προετοιμάζει πόλεμο)

ΒΕΓΕΤΙΟΣ, 4ος ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

Αυτός ο πόλεμος διεξάγεται σε αρκετά επίπεδα. Το πιο προφανές είναι ότι έχουμε τους αντιπάλους μας στην άλλη πλευρά. Ο κόσμος γίνεται ολοένα και πιο ανταγωνιστικός και απεχθής. Στην πολιτική, στις επιχειρήσεις, ακόμα και στις τέχνες, αντιμετωπίζουμε αντιπάλους που είναι

διατεθειμένοι να κάνουν σχεδόν τα πάντα για να αποκτήσουν ένα πλεονέκτημα. Πιο ανησυχητικές και πολύπλοκες όμως είναι οι μάχες που δίνουμε με εκείνους που υποτίθεται ότι είναι με το μέρος μας. Υπάρχουν άνθρωποι που εξωτερικά παίζουν ομαδικό παιχνίδι, φέρονται με μεγάλη φιλικότητα και προσήνεια, αλλά στα παρασκήνια μας σαμποτάρουν και χρησιμοποιούν την ομάδα για να προωθήσουν τη δική τους ατζέντα. Άλλοι, ακόμα πιο δύσκολο να εντοπιστούν, παίζουν πανούργα παιχνίδια παθητικής επιθετικότητας, προσφέροντας βοήθεια που δεν έρχεται ποτέ και χρησιμοποιώντας τις ενοχές ως μυστικό όπλο. Επιφανειακά όλα μοιάζουν αρκετά γαλήνια, αλλά ακριβώς κάτω από την επιφάνεια ο καθένας κοιτάζει τον εαυτό του, και αυτή η δυναμική μολύνει ακόμα και οικογένειες και σχέσεις. Η κουλτούρα μας μπορεί να αρνείται αυτή την πραγματικότητα και να προωθεί μια πιο ήπια εικόνα, όμως εμείς τη γνωρίζουμε και τη νιώθουμε, μέσα από τις ουλές που αποκτήσαμε στη μάχη.

Το ζήτημα δεν είναι ότι εμείς και οι σύντροφοί μας είμαστε ποταπά πλάσματα που αποτυγχάνουμε να φανούμε αντάξιοι των ιδανικών της ειρήνης και της ανιδιοτέλειας, αλλά ότι αδυνατούμε να αλλάξουμε αυτό που είμαστε. Έχουμε επιθετικές παρορμήσεις που είναι αδύνατον να αγνοήσουμε ή να απωθήσουμε. Στο παρελθόν, τα άτομα περίμεναν ότι μια ομάδα -το κράτος, η διευρυμένη οικογένεια, η εταιρεία- θα τα φρόντιζε· αυτό όμως δεν ισχύει πια και στον άστοργο κόσμο μας οφείλουμε πρώτα απ' όλα να σκεφτόμαστε τον εαυτό μας και το συμφέρον μας. Αυτό που χρειαζόμαστε δεν είναι ανέφικτα και απάνθρωπα ιδανικά ειρήνης και συνεργασίας, μαζί με τη σύγχυση που μας προκαλούν, αλλά, αντίθετα, πρακτικές γνώσεις για το πώς να χειριζόμαστε τις συγκρούσεις και τις καθημερινές μάχες που συναντούμε στον δρόμο μας. Και

αυτή η γνώση δεν αφορά μόνο το πώς να γινόμαστε πιο πειστικοί για να πάρουμε αυτό που θέλουμε ή να υπερασπιστούμε τον εαυτό μας, αλλά το πώς να επιδεικνύουμε μεγαλύτερο ορθολογισμό και στρατηγική στις συγκρούσεις, διοχετεύοντας τις επιθετικές μας παρορμήσεις αντί να τις αρνούμαστε ή να τις καταπιέζουμε. Αν υπάρχει ένα ιδανικό στο οποίο αξίζει να στοχεύουμε, είναι εκείνο του στρατηγικού πολεμιστή, του άνδρα ή της γυναίκας που διαχειρίζεται δύσκολες καταστάσεις και ανθρώπους με επιδέξιους και ευφυείς ελιγμούς.

[Η στρατηγική] είναι κάτι παραπάνω από επιστήμη: είναι η εφαρμογή της γνώσης στην πρακτική ζωή, η ανάπτυξη σκέψης ικανής να τροποποιεί την αρχική κατευθυντήρια ιδέα υπό το πρίσμα των διαρκώς μεταβαλλόμενων καταστάσεων· είναι η τέχνη τού να ενεργείτε υπό την πίεση των πιο δύσκολων συνθηκών.

ΧΕΛΜΟΥΤ ΦΟΝ ΜΟΛΤΚΕ, 1800-1891

Πολλοί ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι έχουν υποστηρίξει ότι συχνά τα προβλήματα επιλύονται και οι πραγματικές διαφορές συμβιβάζονται ακριβώς μέσω των συγκρούσεων. Οι επιτυχίες και οι αποτυχίες στη ζωή μας ανάγονται στο πόσο καλά ή άσχημα αντιμετωπίζουμε τις αναπόφευκτες συγκρούσεις που συναντούμε στην κοινωνία. Οι συνήθεις τρόποι με τους οποίους τις αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι – προσπαθούν να αποφεύγουν κάθε σύγκρουση, γίνονται συναισθηματικοί και αντιδρούν έντονα ή καταφεύγουν σε πονηριά και δόλο– αποδεικνύονται μακροπρόθεσμα αντιπαραγωγικοί, επειδή δεν τελούν υπό συνειδητό και ορθολογικό έλεγχο και συχνά επιδεινώνουν την κατάσταση. Οι στρατηγικοί πολεμιστές λειτουργούν πολύ διαφορετικά. Σκέφτονται εκ των προτέρων τους μακροπρόθεσμους στόχους τους, αποφασίζουν ποιες μάχες πρέπει να αποφευχθούν και ποιες είναι αναπόφευκτες και γνωρίζουν πώς να ελέγχουν και να διοχετεύουν τα συναισθήματά τους.

Όταν αναγκάζονται να πολεμήσουν, το κάνουν με παραπλάνηση και διακριτικούς ελιγμούς, έτσι ώστε η χειριστική τους δράση να είναι δύσκολο να εντοπιστεί. Με αυτόν τον τρόπο διατηρούν μια γαλήνια εξωτερική εικόνα, τόσο τιμημένη στην πολιτικοποιημένη εποχή μας.

Αυτό το ιδανικό του ορθολογικού τρόπου μάχης μάς έρχεται από τον οργανωμένο πόλεμο, όπου επινοήθηκε και τελειοποιήθηκε η τέχνη της στρατηγικής. Στην αρχή, ο πόλεμος δεν είχε τίποτα το στρατηγικό. Οι μάχες ανάμεσα στις φυλές διεξάγονταν με ωμότητα, με ένα είδος τελετουργίας βίας στην οποία τα άτομα επιδείκνυαν τον ηρωισμό τους. Όμως, καθώς οι φυλές επεκτείνονταν και εξελίσσονταν σε κράτη, έγινε φανερό ότι ο πόλεμος είχε πολλά κρυφά κόστη και ότι η διεξαγωγή του στα τυφλά οδηγούσε συχνά σε εξάντληση και αυτοκαταστροφή, ακόμα και για τον νικητή. Με κάποιον τρόπο, ο πόλεμος έπρεπε να διεξάγεται πιο ορθολογικά.

Η λέξη «στρατηγική» προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη στρατηγός, που σημαίνει κυριολεκτικά «ο ηγέτης του στρατού». Η στρατηγική, υπό αυτή την έννοια, ήταν η τέχνη της στρατηγίας: η τέχνη τού να διοικείς ολόκληρη την πολεμική προσπάθεια, αποφασίζοντας ποιους σχηματισμούς να αξιοποιήσεις, σε ποιο έδαφος να πολεμήσεις και ποιους ελιγμούς να χρησιμοποιήσεις για να αποκτήσεις πλεονέκτημα. Καθώς αυτές οι γνώσεις εξελίσσονταν, οι στρατιωτικοί ηγέτες ανακάλυπταν ότι όσο περισσότερο σχεδίαζαν και προέβλεπαν το μέλλον, τόσο αυξάνονταν οι πιθανότητες επιτυχίας. Οι καινοτόμες στρατηγικές τούς επέτρεπαν να νικούν πολύ μεγαλύτερους στρατούς, όπως έκανε ο Μέγας Αλέξανδρος στις νίκες του επί των Περσών. Αντιμετωπίζοντας ευφυείς αντιπάλους που χρησιμοποιούσαν κι εκείνοι στρατηγική, αναπτύχθηκε μια διαρκής πίεση προς τα πάνω: για να αποκτήσει το

πλεονέκτημα, ο στρατηγός έπρεπε να γίνει ακόμα πιο στρατηγικός, πιο έμμεσος και πιο ευφυής από την άλλη πλευρά. Με τον χρόνο, οι τέχνες της στρατηγίας γίνονταν ολοένα και πιο εκλεπτυσμένες, καθώς επινοούνταν νέες στρατηγικές.

Παρότι η λέξη «στρατηγική» είναι ελληνικής προέλευσης, η έννοια εμφανίζεται σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις ιστορικές περιόδους. Στέρεες αρχές για την αντιμετώπιση των αναπόφευκτων αβεβαιοτήτων του πολέμου, για την κατάστρωση του συνολικού σχεδίου και για την καλύτερη οργάνωση του στρατού βρίσκονται σε πολεμικά εγχειρίδια από την αρχαία Κίνα έως τη σύγχρονη Ευρώπη. Η αντεπίθεση, οι ελιγμοί πλευροκόπησης ή περικύκλωσης και οι τέχνες της εξαπάτησης είναι κοινές στους στρατούς του Τζένγκις Χαν, του Ναπολέοντα και του Σάκα, βασιλιά των Ζουλού. Συνολικά, αυτές οι αρχές και στρατηγικές αποκαλύπτουν ένα είδος καθολικής στρατιωτικής σοφίας: ένα σύνολο προσαρμοσίμων μοτίβων που μπορούν να αυξήσουν τις πιθανότητες νίκης.

«Ε, τότε, αγόρι μου, κατάστρωσε τη στρατηγική σου, έτσι ώστε να μη χάνεις από τα χέρια σου τα έπαθλα στα αγωνίσματα. Η στρατηγική είναι καλύτερος ξυλοκόπος από τη δύναμη. Η στρατηγική κρατά το πλοίο του πλοηγού στην πορεία του, όταν φυσούν ενάντιοι άνεμοι στον οίνοπα πόντο, και η στρατηγική κερδίζει τον αγώνα του αρματηλάτη. Κάποιοι ηνίοχοι εμπιστεύονται τα άλογα και το άρμα τους και στρίβουν άμυαλα εδώ κι εκεί σε όλο το στάδιο χωρίς να τραβούν χαλινάρι στα άλογά τους. Αλλά ο άνθρωπος που ξέρει να κερδίζει με χειρότερα άλογα έχει το βλέμμα στον πάσσαλο και παίρνει κλειστή στροφή, κι από την αρχή κρατά γερά τα χαλινάρια καθώς παρακολουθεί τον αρχηγό».

ΙΛΙΑΔΑ, ΟΜΗΡΟΣ, ΠΕΡΙΠΟΥ 9ος ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

Ίσως ο μεγαλύτερος γνώστης της στρατηγικής απ' όλους ήταν ο Σουν Τσου, ο συγγραφέας του αρχαίου κινεζικού κλασικού *Η τέχνη του πολέμου*. Στο βιβλίο του, που γράφτηκε πιθανότατα τον 4ο αιώνα π.Χ., βρίσκονται ίχνη σχεδόν όλων των στρατηγικών μοτίβων και αρχών που

αναπτύχθηκαν αργότερα με το πέρασμα των αιώνων. Αυτό που τα συνδέει όλα όμως -και μάλιστα αυτό που συνιστά την ίδια την τέχνη του πολέμου από τη σκοπιά του Σουν Τσου- είναι το ιδανικό της νίκης χωρίς αιματοχυσία. Αξιοποιώντας τις ψυχολογικές αδυναμίες του αντιπάλου, ωθώντας τον με ελιγμούς σε επισφαλείς θέσεις, προκαλώντας αισθήματα σύγχυσης και απογοήτευσης, ο ειδικός της στρατηγικής μπορεί να οδηγήσει την άλλη πλευρά σε νοητική ήττα προτού ακόμη παραδοθεί. Με αυτόν τον τρόπο, η νίκη επιτυγχάνεται με πολύ μικρότερο κόστος. Και το κράτος που κερδίζει πολέμους χάνοντας λίγες ζωές και σπαταλώντας λίγους πόρους είναι εκείνο που μπορεί να ανθήσει σε μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα. Οι περισσότεροι πόλεμοι, βέβαια, δεν διεξάγονται τόσο ορθολογικά, όμως οι εκστρατείες της ιστορίας που ακολούθησαν αυτή την αρχή -ο Σκιπίων ο Αφρικανός στην Ισπανία, ο Ναπολέων στο Ουλμ, ο Τ. Ε. Λόρενς στις εκστρατείες της ερήμου στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο- ξεχωρίζουν και αποτελούν το ιδανικό.

Ο πόλεμος δεν είναι ένας ξέχωρος τομέας αποκομμένος από την υπόλοιπη κοινωνία. Είναι μια κατεξοχήν ανθρώπινη αρένα, γεμάτη από τα καλύτερα και τα χειρότερα στοιχεία της φύσης μας. Ταυτόχρονα, αντανακλά τάσεις της κοινωνίας. Η εξέλιξη προς πιο αντισυμβατικές, πιο «βρόμικες» στρατηγικές -ανταρτοπόλεμος, τρομοκρατία- καθρεφτίζει μια αντίστοιχη εξέλιξη στην κοινωνία, όπου μπορούν να συμβούν σχεδόν τα πάντα. Οι στρατηγικές που πετυχαίνουν στον πόλεμο, είτε είναι συμβατικές είτε αντισυμβατικές, βασίζονται σε μια διαχρονική ψυχολογία και οι μεγάλες στρατιωτικές ήττες έχουν πολλά να μας διδάξουν για την ανθρώπινη ανοησία και τα όρια της βίας σε κάθε αρένα. Το στρατηγικό ιδεώδες του πολέμου -να είμαστε άκρως ορθολογικοί, σε συναισθηματική ισορροπία,

επιδιώκοντας τη νίκη με την ελάχιστη αιματοχυσία και απώλεια πόρων- έχει άμεση σχέση και μεγάλη συνάφεια με τις καθημερινές μάχες μας.

Πολλοί, έχοντας διδαχθεί τις αξίες των καιρών μας, θα υποστηρίξουν ότι ο οργανωμένος πόλεμος είναι εκ φύσεως βάρβαρος - ένα απολίθωμα του βίαιου παρελθόντος του ανθρώπου, κάτι που πρέπει να ξεπεραστεί οριστικά. Η προώθηση των τεχνών του πολέμου σε κοινωνικές περιστάσεις, θα πουν, εμποδίζει την πρόοδο και τρέφει συγκρούσεις και διχόνοιες. Δεν υπάρχουν ήδη αρκετές στον κόσμο; Αυτή η άποψη είναι γοητευτική, αλλά καθόλου λογική. Πάντα θα υπάρχουν άνθρωποι στην κοινωνία και στον κόσμο γενικότερα που θα είναι πιο επιθετικοί από εμάς, που θα βρίσκουν τρόπους να πετύχουν αυτό που θέλουν, με το καλό ή με το άγριο. Οφείλουμε να επαγρυπνούμε και να γνωρίζουμε πώς να αμυνόμαστε απέναντι σε τέτοιους ανθρώπους. Οι αξίες του πολιτισμού δεν προάγονται όταν αναγκαζόμαστε να υποτασσόμαστε σε πανούργους και ισχυρούς. Και μάλιστα, το να επιδεικνύουμε φιλειρηνισμό απέναντι σε τέτοιους λύκους οδηγεί σε ατελείωτες τραγωδίες.

Ο εαυτός είναι ο φίλος ενός ανθρώπου που γίνεται κυρίαρχος του εαυτού του μέσω του εαυτού, αλλά για τον άνθρωπο που δεν έχει κυριαρχήσει στον εαυτό του, ο εαυτός είναι σαν εχθρός στον πόλεμο.

ΜΠΑΓΚΑΒΑΝΤ ΓΚΙΤΑ, ΙΝΔΙΑ, ΠΕΡΙΠΟΥ 1ος ΑΙΩΝΑΣ μ.Χ.

Ο Μαχάτμα Γκάντι, που εξύψωσε τη μη βία σε ένα σπουδαίο όπλο κοινωνικής αλλαγής, στα μετέπειτα χρόνια της ζωής του είχε έναν απλό σκοπό: να απαλλάξει την Ινδία από τους Βρετανούς επικυρίαρχούς της, που την είχαν παραλύσει για τόσο καιρό. Οι Βρετανοί ήταν έξυπνοι αφέντες. Ο Γκάντι κατάλαβε ότι για να λειτουργήσει η μη βία θα έπρεπε να συνοδεύεται από εξαιρετικά επιδέξια

στρατηγική, κάτι που απαιτούσε πολλή σκέψη και σχεδιασμό. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να πει ότι η μη βία ήταν ένας νέος τρόπος διεξαγωγής πολέμου. Για να προωθήσετε οποιαδήποτε αξία, ακόμα και την ειρήνη και τον πασιφισμό, πρέπει να είστε διατεθειμένοι να πεθάνετε γι' αυτήν και να στοχεύετε σε αποτελέσματα, όχι απλώς στην ευχάριστη θαλπωρή που ίσως σας προσφέρουν αυτές οι ιδέες. Τη στιγμή που θέτετε ως στόχο τα αποτελέσματα, βρίσκεστε στην επικράτεια της στρατηγικής. Ο πόλεμος και η στρατηγική έχουν μια αμείλικτη λογική: αν θέλετε ή επιθυμείτε κάτι, πρέπει να είστε έτοιμοι και ικανοί να πολεμήσετε γι' αυτό.

Κάποιοι άλλοι θα υποστηρίξουν ότι ο πόλεμος και η στρατηγική είναι κατά κύριο λόγο ζητήματα που αφορούν τους άνδρες, εκείνους που είναι επιθετικοί ή ανήκουν στην ελίτ της εξουσίας. Η μελέτη του πολέμου και της στρατηγικής, θα πουν, είναι μια ανδρική, ελιτίστικη και καταπιεστική επιδίωξη, ένας τρόπος να διαιωνίζεται η εξουσία. Αυτές οι απόψεις είναι επικίνδυνες ανοησίες. Στην αρχή, η στρατηγική πράγματι ανήκε σε λίγους και εκλεκτούς – έναν στρατηγό, το επιτελείο του, τον βασιλιά, κάποιους λίγους αυλικούς. Οι στρατιώτες δεν διδάσκονταν στρατηγική γιατί αυτό δεν θα τους βοηθούσε στο πεδίο της μάχης. Επιπλέον, δεν ήταν σοφό να εξοπλίζουν τους στρατιώτες με πρακτικές γνώσεις που θα τους επέτρεπαν να οργανώσουν στάση ή εξέγερση. Η εποχή της αποικιοκρατίας προχώρησε αυτή την αρχή ένα βήμα παραπέρα: οι αυτόχθονες λαοί των ευρωπαϊκών αποικιών στρατολογήθηκαν στους δυτικούς στρατούς και ανέλαβαν μεγάλο μέρος της αστυνόμευσης, αλλά ακόμα και όσοι ανέβαιναν στα υψηλότερα κλιμάκια διατηρούνταν σε αυστηρή άγνοια για ζητήματα στρατηγικής, που θεωρούνταν υπερβολικά επικίνδυνη γνώση γι' αυτούς. Το να

διατηρούμε τη στρατηγική και τις τέχνες του πολέμου ως πεδία εξειδικευμένης γνώσης σημαίνει στην πραγματικότητα ότι παραδινόμαστε στα χέρια των ελίτ και των καταπιεστικών δυνάμεων που ευνοούν το διαίρει και βασίλευε. Αν η στρατηγική είναι η τέχνη της επίτευξης αποτελεσμάτων, της υλοποίησης των ιδεών, τότε θα πρέπει να διαδοθεί παντού, ιδιαίτερα ανάμεσα σε εκείνους που παραδοσιακά κρατούνταν σε άγνοια γι' αυτή, μεταξύ άλλων και τις γυναίκες. Στις μυθολογίες σχεδόν όλων των πολιτισμών, οι μεγάλοι θεοί του πολέμου ήταν γυναίκες, όπως η Αθηνά της αρχαίας Ελλάδας. Η έλλειψη ενδιαφέροντος που δείχνουν οι γυναίκες για τη στρατηγική και τον πόλεμο δεν είναι βιολογική αλλά κοινωνική και ίσως πολιτική.

Αντί να αντιστέκεστε στην έλξη της στρατηγικής και στις αρετές του ορθολογικού πολέμου ή να φαντάζεστε ότι είστε υπεράνω τους, είναι προτιμότερο να αναγνωρίσετε την αναγκαιότητά τους. Αν μάθετε αυτή την τέχνη, η ζωή σας μακροπρόθεσμα θα γίνει πιο ειρηνική και παραγωγική, γιατί θα μάθετε πώς να παίζετε το παιχνίδι και να νικάτε χωρίς βία. Αν την αγνοήσετε, αυτό θα οδηγήσει σε μια ζωή γεμάτη σύγχυση και ήττα.

Τα παρακάτω είναι έξι θεμελιώδη ιδανικά που θα έπρεπε να θέσετε ως στόχο προκειμένου να μεταμορφωθείτε σε έναν στρατηγικό πολεμιστή στην καθημερινή σας ζωή.

Να βλέπετε τα πράγματα όπως έχουν, όχι όπως τα παρουσιάζουν τα συναισθήματά σας. Στη στρατηγική πρέπει να βλέπετε τη συναισθηματική σας ανταπόκριση στα γεγονότα σαν ένα είδος ασθένειας που πρέπει να θεραπευτεί. Ο φόβος θα σας κάνει να υπερεκτιμήσετε τον εχθρό και να δράσετε υπερβολικά αμυντικά. Ο θυμός και η ανυπομονησία θα σας παρασύρουν σε απερίσκεπτες ενέργειες που θα περιορίσουν

τις επιλογές σας. Η υπερβολική σιγουριά, ειδικά ως αποτέλεσμα της επιτυχίας, θα σας κάνει να το παρατραβήξετε. Η αγάπη και η στοργή θα σας κλείσουν τα μάτια στους προδοτικούς ελιγμούς εκείνων που φαινομενικά είναι με το μέρος σας. Ακόμα και οι πιο ανεπαίσθητες διαβαθμίσεις αυτών των συναισθημάτων μπορούν να χρωματίσουν τον τρόπο που βλέπετε τα γεγονότα. Η μόνη γιατρεία είναι να αναγνωρίζετε ότι η έλξη των συναισθημάτων είναι αναπόφευκτη, να την παρατηρείτε όταν εμφανίζεται και να την αντισταθμίζετε. Όταν θα γνωρίζετε την επιτυχία, να είστε ακόμα πιο επιφυλακτικοί. Όταν είστε θυμωμένοι, μην ενεργείτε. Όταν φοβάστε, να ξέρετε ότι μεγαλοποιείτε τους κινδύνους που αντιμετωπίζετε. Ο πόλεμος απαιτεί τον μέγιστο ρεαλισμό, να βλέπετε τα πράγματα ως έχουν. Όσο πιο πολύ μπορείτε να περιορίζετε ή να αντισταθμίζετε τις συναισθηματικές αντιδράσεις σας, τόσο πιο κοντά θα πλησιάζετε αυτό το ιδανικό.

Παρόλο που [η Αθηνά] είναι η θεά του πολέμου, δεν αντλεί χαρά από τη μάχη [...] αλλά από το να επιλύει διαμάχες και να τηρεί τον νόμο με ειρηνικά μέσα. Σε καιρό ειρήνης δεν φέρει όπλα, κι αν τα χρειαστεί ποτέ, συνήθως τα δανείζεται από τον Δία. Το έλεός της είναι μεγάλο [...]. Αλλά από τη στιγμή που θα εμπλακεί στη μάχη, δεν χάνει ποτέ στην αναμέτρηση, ούτε ακόμα και με τον ίδιο τον Άρη, αφού έχει εμπεδώσει καλύτερα από αυτόν την τακτική και τη στρατηγική· και οι σοφοί στρατηλάτες πάντα την πλησιάζουν για τις συμβουλές της.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ, ΤΟΜ. 1, ΡΟΜΠΕΡΤ ΓΚΡΕΪΒΣ, 1955

Να κρίνετε τους ανθρώπους από τις πράξεις τους. Η μεγαλοφυΐα του πολέμου είναι ότι όσο και να μιλάτε, με όση ευφράδεια και αν τα λέτε, δεν μπορείτε να δικαιολογήσετε την αποτυχία στο πεδίο της μάχης. Ο στρατηγός οδήγησε τα στρατεύματά του στην ήττα, σπαταλήθηκαν ζωές, και έτσι θα τον κρίνει η ιστορία. Πρέπει να προσπαθείτε να εφαρμόζετε αυτό το αδυσώπητο κριτήριο στην καθημερινή

ζωή σας, κρίνοντας τους ανθρώπους από τα αποτελέσματα των ενεργειών τους, από τις πράξεις που μπορείτε να δείτε και να μετρήσετε, από τους ελιγμούς που χρησιμοποίησαν για να αποκτήσουν εξουσία. Αυτά που λένε οι άνθρωποι για τον εαυτό τους δεν μετρούν· μπορούν να πουν τα πάντα. Δείτε αυτά που έκαναν· οι πράξεις δεν ψεύδονται. Πρέπει επίσης να εφαρμόζετε αυτή τη λογική στον εαυτό σας. Κοιτάζοντας εκ των υστέρων μια ήττα, οφείλετε να εντοπίζετε τα πράγματα που θα μπορούσατε να είχατε κάνει διαφορετικά. Οι δικές σας κακές στρατηγικές ευθύνονται για τις αποτυχίες σας και όχι ο άδικος αντίπαλος. Είστε υπεύθυνοι για το καλό και το κακό στη ζωή σας. Παράλληλα με αυτό, πρέπει να βλέπετε ό,τι κάνουν οι άλλοι άνθρωποι σαν μια στρατηγική μανούβρα, μια απόπειρα να αποκτήσουν τη νίκη. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι που σας κατηγορούν για αδικία, που προσπαθούν να σας κάνουν να νιώσετε τύψεις, που μιλούν για δικαιοσύνη και ηθική, επιχειρούν να αποκτήσουν πλεονέκτημα στη σκακιέρα.

Να βασίζεστε στα δικά σας όπλα. Ψάχνοντας για την επιτυχία στη ζωή, οι άνθρωποι συνήθως βασίζονται σε πράγματα που φαίνονται απλά και εύκολα ή που είχαν λειτουργήσει στο παρελθόν. Αυτό μπορεί να σημαίνει τη συσσώρευση πλούτου, πόρων, μεγάλου αριθμού συμμάχων ή την πιο πρόσφατη τεχνολογία και τα πλεονεκτήματα που αυτή προσφέρει. Η συγκεκριμένη προσέγγιση είναι υλιστική και μηχανιστική. Η πραγματική στρατηγική όμως είναι ψυχολογική· ζήτημα νοημοσύνης και όχι υλικής δύναμης. Μπορεί να χάσετε τα πάντα στη ζωή σας και γενικά κάποια στιγμή αυτό θα συμβεί. Ο πλούτος σας θα εξανεμιστεί, τα πιο σύγχρονα γκάτζετ θα γίνουν ντεμοντέ και οι σύμμαχοί σας θα σας γυρίσουν την πλάτη. Αν όμως το μυαλό σας

είναι οπλισμένο με την τέχνη του πολέμου, δεν υπάρχει δύναμη που να μπορεί να σας το στερήσει. Εν μέσω μιας κρίσης το μυαλό σας θα βρει δρόμο προς τη σωστή λύση. Αν έχετε ανώτερες στρατηγικές στη διάθεσή σας, θα προσδώσετε στους ελιγμούς σας ακαταμάχητη δύναμη. Όπως λέει ο Σουν Τσου, «Το να είσαι απόρθητος βρίσκεται μέσα σου».

Και η Αθηνά, με τα γλαυκά μάτια, λέει: «Διομήδη, γιε του Τυδέα [...] δεν έχεις να φοβηθείς ούτε τον Άρη ούτε κανέναν άλλο αθάνατο. Δες ποιος είναι εδώ δίπλα σου. Στρέψε τα άλογά σου κατευθείαν προς τον Άρη. Κι όταν ζυγώσεις, χτύπα. Μη νιώθεις δέος για τον Άρη. Δεν είναι παρά ένας ύπουλος αγροίκος...» [...] Κι όταν ύστερα χτύπησε ο Διομήδης, η Αθηνά οδήγησε το δόρυ του ίσια στην κοιλιά του Άρη, εκεί που τη σκέπαζε ο θώρακας. [...] [Ο Άρης] γρήγορα ανέβηκε στις κορυφές του Ολύμπου. Κάθισε σκυθρωπός δίπλα στον Κρόνιο Δία, δείχνοντάς του το αθάνατο αίμα που αργοκυλούσε από το τραύμα του, και κλαψούρισε με πονεμένα λόγια: «Πατέρα Δία, δεν σε εξοργίζει η εικόνα αυτής της βίας; Εμείς οι θεοί παθαίνουμε τα χειρότερα ο ένας από τον άλλο όποτε προσπαθούμε να βοηθήσουμε τους ανθρώπους...» Και ο Δίας, που τα φρύδια του ήταν σαν κεραυνοί: «Ύπουλε αγροίκε. Μην κάθεσαι κοντά μου κλαψουρίζοντας. Είσαι ο πιο απεχθής θεός του Ολύμπου. Σου αρέσει η μάχη και ο πόλεμος. Πήρες από την ξεροκέφαλη μητέρα σου, την Ήρα. Κι εγώ δύσκολα την κάνω ζάφτι. [...] Αλλά, πάντως, δεν αντέχω να πονάς». Και φώναξε τον Παιήωνα να γιατρέψει την πληγή του. Κι ύστερα στο παλάτι του λαμπρού Δία ξαναγύρισε η Αργεία Ήρα και η Αθηνά Πολιάδα, που είχαν εμποδίσει τον άγριο Άρη να μακελέψει τους ανθρώπους.

ΙΛΙΑΔΑ, ΟΜΗΡΟΣ, ΠΕΡΙΠΟΥ 9ος ΑΙΩΝΑΣ π.Χ.

Να λατρεύετε την Αθηνά, όχι τον Άρη. Στη μυθολογία της αρχαίας Ελλάδας, η πιο έξυπνη αθάνατη απ' όλες ήταν η θεά Μήτις. Για να μην αποδειχθεί έξυπνότερη και τον εξοντώσει, ο Δίας την παντρεύτηκε και ύστερα την κατάπιε ολόκληρη, ελπίζοντας έτσι να αφομοιώσει τη σοφία της. Αλλά η Μήτις ήταν έγκυος και κυοφορούσε το παιδί του Δία, τη θεά Αθηνά, που αργότερα γεννήθηκε από το μέτωπό του. Όπως άρμοζε στην καταγωγή της, ήταν ευλογημένη με την πανουργία της Μήτιδος και την πολεμική νοοτροπία του Δία. Οι Έλληνες τη θεωρούσαν θεά του στρατηγικού πολέμου και ο αγαπημένος της θνητός και οπαδός ήταν ο

πολυμήχανος Οδυσσέας. Ο Άρης ήταν ο θεός του πολέμου με την άμεση και κτηνώδη μορφή του. Οι Έλληνες αποστρέφονταν τον Άρη και λάτρευαν την Αθηνά, που πάντα πολεμούσε με τη μεγαλύτερη εξυπνάδα και πονηριά. Το ενδιαφέρον που δείχνετε για τον πόλεμο δεν αφορά τη βία, την κτηνωδία, τη σπατάλη ζωών και πόρων, αλλά τον ορθολογισμό και τον πραγματισμό που μας επιβάλλει και το ιδανικό της νίκης χωρίς αιματοχυσία. Οι μορφές που παίρνει ο Άρης στον κόσμο είναι αρκετά ανόητες και παραπλανούνται εύκολα. Ο στόχος σας, χρησιμοποιώντας τη σοφία της Αθηνάς, είναι να στρέψετε τη βία και την επιθετικότητα αυτού του είδους ανθρώπων εναντίον τους, καθιστώντας την κτηνωδία τους την αιτία της πτώσης τους. Όπως και η Αθηνά, εσείς θα είστε πάντα ένα βήμα μπροστά, κάνοντας πιο έμμεσες κινήσεις. Ο στόχος σας είναι να αναμείξετε τη φιλοσοφία και τον πόλεμο, τη σοφία και τη μάχη, σε ένα αήττητο μείγμα.

Να υψώνεστε πάνω από το πεδίο της μάχης. Στον πόλεμο, η στρατηγική είναι η τέχνη της διοίκησης ολόκληρης της στρατιωτικής επιχείρησης. Η τακτική, από την άλλη, είναι η δεξιότητα του να οργανώνετε τον στρατό για μάχη και να ασχολείστε με τις άμεσες ανάγκες του πεδίου της μάχης. Στη ζωή, οι περισσότεροι από εμάς αξιοποιούμε την τακτική και όχι τη στρατηγική. Είναι δύσκολο και αφύσικο να σκέφτεται κανείς στρατηγικά. Ίσως φαντάζεστε ότι σκέφτεστε στρατηγικά, αλλά κατά πάσα πιθανότητα ασχολείστε με την τακτική. Για να αποκτήσετε τη δύναμη που μόνο η στρατηγική μπορεί να προσφέρει, πρέπει να μπορείτε να υψώνεστε πάνω από το πεδίο της μάχης, να προσηλώνετε στους μακροπρόθεσμους αντικειμενικούς στόχους σας, να διαμορφώνετε μια ολόκληρη εκστρατεία και να ξεφεύγετε από τη συνήθεια της διαρκούς

αντίδρασης, στην οποία σας έχουν εγκλωβίσει τόσες μάχες. Όταν έχετε κατά νου τους γενικότερους στόχους σας, γίνεται ευκολότερο να αποφασίσετε πότε να πολεμήσετε και πότε να γυρίσετε την πλάτη. Οι τακτικιστές είναι βαρείς και καθηλωμένοι στο έδαφος· οι στρατηγιστές έχουν ανάλαφρο βηματισμό και μπορούν να δουν μακριά.

Να δίνετε πνευματική διάσταση στη διεξαγωγή του πολέμου.

Καθημερινά βρίσκεστε αντιμέτωποι με μάχες – αυτή είναι η πραγματικότητα όλων των πλασμάτων στην πάλη τους για επιβίωση. Όμως η μεγαλύτερη μάχη είναι με τον εαυτό σας: με τις αδυναμίες σας, τα συναισθήματά σας, την έλλειψη αποφασιστικότητας να ακολουθήσετε τις εξελίξεις ως το τέλος. Πρέπει να κηρύξετε αδιάκοπο πόλεμο στον εαυτό σας. Ως πολεμιστής της ζωής, θα καλοδέχεστε τη μάχη και τις συγκρούσεις, θεωρώντας τες τρόπους για να θέτετε σε δοκιμασία τον εαυτό σας, να βελτιώνετε τις δεξιότητές σας, να αποκτάτε θάρρος, αυτοπεποίθηση και εμπειρία. Αντί να απωθείτε τις αμφιβολίες και τους φόβους σας, πρέπει να τα βάλετε μαζί τους, να τα πολεμήσετε. Θέλετε περισσότερες προκλήσεις και ζητάτε περισσότερο πόλεμο. Σφυρηλατείτε το πνεύμα του πολεμιστή, και μόνο η διαρκής εξάσκηση θα σας οδηγήσει εκεί.

Οι 33 στρατηγικές του πολέμου είναι το καταστάλαγμα της διαχρονικής σοφίας που περιέχεται στα μαθήματα και στις αρχές του πολέμου. Το βιβλίο έχει σκοπό να σας οπλίσει με πρακτικές γνώσεις, οι οποίες θα σας προσφέρουν άπειρες επιλογές και πλεονεκτήματα για να τα βάλετε με τους άπιαστους πολεμιστές που σας επιτίθενται στην καθημερινή μάχη.

Κάθε κεφάλαιο αποτελεί μια στρατηγική που αποσκοπεί στην επίλυση ενός συγκεκριμένου προβλήματος, το οποίο

θα συναντάτε συχνά. Σε αυτά τα προβλήματα περιλαμβάνονται οι μάχες όταν διαθέτετε έναν στρατό χωρίς κίνητρα· η σπατάλη ενεργητικότητας όταν πολεμάτε σε πολλά μέτωπα· η αίσθηση ότι σας καταβάλλει η τριβή· η ασυμφωνία ανάμεσα στα σχέδια και στην πραγματικότητα· η εμπλοκή σε καταστάσεις από τις οποίες δεν μπορείτε να ξεφύγετε. Μπορείτε να διαβάσετε τα κεφάλαια που αντιστοιχούν στο ιδιαίτερο πρόβλημα της στιγμής σας. Ακόμα καλύτερα, μπορείτε να διαβάσετε όλες τις στρατηγικές, να τις αφομοιώσετε και να τις εντάξετε στο νοητικό σας οπλοστάσιο. Ακόμα κι όταν προσπαθείτε να αποφύγετε έναν πόλεμο, και όχι να εμπλακείτε σε αυτόν, πολλές από αυτές τις στρατηγικές αξίζει να τις γνωρίζετε για αμυντικούς σκοπούς και για να αντιλαμβάνεστε τι ίσως ετοιμάζει η άλλη πλευρά. Σε κάθε περίπτωση, ο σκοπός τους δεν είναι να αποτελέσουν ένα δόγμα ή μια συνταγή προς μηχανική επανάληψη, αλλά να λειτουργήσουν ως βοηθήματα της κρίσης σας πάνω στην έξαψη της μάχης – ως σπόροι που θα ριζώσουν μέσα σας και θα σας βοηθήσουν να σκέφτεστε ανεξάρτητα, ενισχύοντας τον στρατηγιστή που υπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση εντός σας.

Εναντίον του πολέμου μπορούμε να πούμε: κάνει τον νικητή ανόητο, τον ηττημένο μνησικάκο. Υπέρ του πολέμου: επειδή έχει αυτά τα δύο αποτελέσματα, προκαλεί βαρβαρότητα και άρα κάνει την κατάσταση πιο φυσική· είναι ο χειμώνας και η χειμερία νάρκη του πολιτισμού, απ' όπου η ανθρωπότητα αναδύεται ισχυρότερη για το καλό και το κακό.

ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΝΙΤΣΕ, 1844-1900

Οι στρατηγικές καθαυτές έχουν αντληθεί από τα γραπτά και τη δράση των πιο λαμπρών στρατηγών της ιστορίας (τον Μέγα Αλέξανδρο, τον Αννίβα, τον Τζένγκις Χαν, τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη, τον Σάκα Ζούλου, τον Γουίλιαμ Τεκούμεσε Σέρμαν, τον Έρβιν Ρόμελ, τον Βο Νγκουέν Γκιαπ), καθώς και από τους σημαντικότερους στρατηγιστές (τον

Σουν Τσου, τον Μιγιαμότο Μουσάσι, τον Καρλ φον Κλάουζεβιτς, τον Αρντάν ντι Πικ, τον Τ. Ε. Λόρενς, τον συνταγματάρχη Τζον Μπόιντ). Ξεκινούν από τις βασικές στρατηγικές του κλασικού πολέμου και φτάνουν έως τις βρόμικες, αντισυμβατικές στρατηγικές των σύγχρονων καιρών. Το βιβλίο διαιρείται σε πέντε μέρη: τον αυτοκατευθυνόμενο πόλεμο (πώς να προετοιμάζετε το μυαλό και το πνεύμα σας για τη μάχη)· τον οργανωτικό πόλεμο (πώς να οργανώνετε και να δίνετε κίνητρο στον στρατό σας)· τον αμυντικό πόλεμο· τον επιθετικό πόλεμο· και τον αντισυμβατικό (βρόμικο) πόλεμο. Κάθε κεφάλαιο εμπλουτίζεται με ιστορικά παραδείγματα, όχι μόνο από τον ίδιο τον πόλεμο, αλλά και από την πολιτική (Μάργκαρετ Θάτσερ), τον πολιτισμό (Άλφρεντ Χίτσκοκ), τον αθλητισμό (Μοχάμεντ Άλι) και τις επιχειρήσεις (Τζον Ντ. Ροκφέλερ), αναδεικνύοντας την άρρηκτη σχέση ανάμεσα στο στρατιωτικό και το κοινωνικό. Αυτές οι στρατηγικές μπορούν να εφαρμοστούν σε αγώνες κάθε κλίμακας: στον οργανωμένο πόλεμο, στις επιχειρήσεις, στις πολιτικές διεργασίες μιας ομάδας, ακόμα και στις προσωπικές σχέσεις.

Χωρίς τον πόλεμο, τα ανθρώπινα όντα βαλτώνουν μέσα στη βολή και την ευημερία και χάνουν την ικανότητα για μεγάλες σκέψεις και αισθήματα, γίνονται κυνικά και κυλούν στη βαρβαρότητα.

ΦΙΟΝΤΟΡ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ, 1821-1881

Τέλος, η στρατηγική είναι μια τέχνη που δεν προϋποθέτει μόνο έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης, αλλά και μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση στην ίδια τη ζωή. Πολύ συχνά υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στις ιδέες και τις γνώσεις μας, από τη μία πλευρά, και στην πραγματική εμπειρία μας, από την άλλη. Απορροφούμε δευτερεύουσες λεπτομέρειες και πληροφορίες που καταλαμβάνουν νοητικό χώρο, αλλά δεν

μας οδηγούν πουθενά. Διαβάζουμε βιβλία που μας αποσπούν την προσοχή, αλλά δεν σχετίζονται ουσιαστικά με την καθημερινή μας ζωή. Έχουμε υψηλά ιδανικά, αλλά δεν τα κάνουμε πράξη. Παράλληλα, διαθέτουμε πλούσιες εμπειρίες που δεν τις αναλύουμε επαρκώς, που δεν μας εμπνέουν ιδέες και που μας προσφέρουν μαθήματα τα οποία αγνοούμε. Η στρατηγική προϋποθέτει διαρκή επαφή ανάμεσα σε αυτά τα δύο βασίλεια. Είναι μια πρακτική γνώση της υψηλότερης τάξης. Τα συμβάντα της ζωής δεν σημαίνουν τίποτε αν δεν τα συλλογιστείτε σε βάθος, και οι ιδέες από τα βιβλία δεν έχουν νόημα αν δεν εφαρμόζονται στη ζωή καθώς τη ζείτε. Στη στρατηγική, ολόκληρη η ζωή είναι ένα παιχνίδι στο οποίο συμμετέχετε. Το παιχνίδι είναι συναρπαστικό, αλλά απαιτεί επίσης βαθιά και έντονη προσοχή. Το διακύβευμα είναι εξαιρετικά υψηλό. Αυτό που γνωρίζετε πρέπει να μεταφράζεται σε δράση, και η δράση να μετατρέπεται σε γνώση. Με αυτόν τον τρόπο, η στρατηγική γίνεται μια ισόβια πρόκληση και πηγή διαρκούς ευχαρίστησης, μέσα από την υπέρβαση των δυσκολιών και την επίλυση των προβλημάτων.

Η φύση έκρινε πως ό,τι δεν υπερασπίζεται τον εαυτό του δεν θα βρει υπεράσπιση.
ΡΑΛΦ ΓΟΥΑΛΝΤΟ ΕΜΕΡΣΟΝ, 1803-1882

Σε αυτόν τον κόσμο, όπου το παιχνίδι παίζεται με σημαδεμένη τράπουλα, ο άνθρωπος πρέπει να έχει ψυχοσύνθεση από σίδηρο, με πανοπλία ανθεκτική στα χτυπήματα της μοίρας, και όπλα για να αντιμετωπίζει τους άλλους ανθρώπους. Η ζωή είναι μια μεγάλη μάχη· πρέπει να πολεμάμε σε κάθε βήμα· και ο Βολταίρος ορθώς λέει ότι αν πετύχουμε, πετυχαίνουμε με την κόψη του σπαθιού και ότι πεθαίνουμε με το όπλο στο χέρι μας.

– Άρτουρ Σοπενχάουερ, Αφορισμοί, 1851

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ / ΑΥΤΟΚΑΤΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο πόλεμος, και κάθε είδος σύγκρουσης, διεξάγεται και κερδίζεται μέσω της στρατηγικής. Σκεφτείτε τη στρατηγική σαν μια σειρά από γραμμές και βέλη που σημαδεύουν έναν στόχο: για να σας φτάσουν σε ένα συγκεκριμένο σημείο του κόσμου, να σας βοηθήσουν να ξεπεράσετε ένα πρόβλημα στον δρόμο σας, να βρείτε τρόπο για να περικυκλώσετε και να εξοντώσετε τον εχθρό σας. Πριν όμως στρέψετε αυτά τα βέλη στους εχθρούς σας, πρέπει να τα στρέψετε προς τον εαυτό σας.

Το μυαλό σας είναι το σημείο εκκίνησης κάθε πολέμου και κάθε στρατηγικής. Ένα μυαλό που καταλαμβάνεται εύκολα από συναισθήματα, που είναι ριζωμένο στο παρελθόν αντί για το παρόν, που δεν μπορεί να δει τον κόσμο με διαύγεια και επιτακτικότητα, θα δημιουργεί στρατηγικές που πάντα θα αστοχούν.

Για να γίνετε πραγματικός στρατηγιστής, πρέπει να κάνετε τρία βήματα. Πρώτον, να έχετε επίγνωση των αδυναμιών και των ασθενειών που μπορούν να καταλάβουν το μυαλό, διαστρεβλώνοντας τις στρατηγικές δυνάμεις του. Δεύτερον, να κηρύξετε κάτι σαν πόλεμο στον εαυτό σας για να προχωρήσετε μπροστά. Τρίτον, να διεξάγετε μια αμείλικτη και συνεχή μάχη κατά των εχθρών μέσα σας εφαρμόζοντας ορισμένες στρατηγικές.

Τα τέσσερα κεφάλαια που ακολουθούν σχεδιάστηκαν έτσι ώστε να αποκτήσετε επίγνωση των διαταραχών που πιθανότατα

υπάρχουν στο μυαλό σας αυτή τη στιγμή και να οπλιστείτε με συγκεκριμένες στρατηγικές για να τις εξαλείψετε. Αυτά τα κεφάλαια είναι βέλη που σημαδεύουν εσάς. Από τη στιγμή που θα τα αφομοιώσετε μέσω της σκέψης και της πρακτικής, θα αποτελέσουν έναν μηχανισμό αυτοδιόρθωσης σε όλες τις μελλοντικές μάχες σας, που θα απελευθερώνει τον λαμπρό στρατηγιστή που έχετε μέσα σας.

1 / ΚΗΡΥΞΤΕ ΠΟΛΕΜΟ ΣΤΟΥΣ ΕΧΘΡΟΥΣ ΣΑΣ / Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΩΣΗΣ

Η ζωή είναι μια ατελείωτη μάχη και μια σύγκρουση, και δεν μπορείτε να πολεμήσετε αποτελεσματικά αν δεν είστε σε θέση να αναγνωρίζετε τους εχθρούς σας. Οι άνθρωποι είναι πανούργοι και ξεφεύγουν εύκολα, κρύβουν τις προθέσεις τους, προσποιούνται ότι είναι με το μέρος σας. Χρειάζεστε διαύγεια. Μάθετε να ξετρυπώνετε τους εχθρούς σας, να τους εντοπίζετε από τα σημάδια και τα μοτίβα που φανερώνουν επιθετικότητα. Κι ύστερα, από τη στιγμή που θα τους βάλετε στο στόχαστρο, κηρύξτε τους μέσα σας τον πόλεμο. Όπως οι αντίθετοι πόλοι ενός μαγνήτη δημιουργούν κίνηση, έτσι και οι εχθροί σας –οι αντίθετοί σας– μπορούν να σας δώσουν στόχο και κατεύθυνση. Ως άνθρωποι που σας κλείνουν τον δρόμο, που αντιπροσωπεύουν αυτό που απεχθάνεστε, ως άνθρωποι στους οποίους μπορείτε να αντιδράσετε, αποτελούν πηγή ενέργειας. Μην είστε αφελείς: με κάποιους εχθρούς δεν μπορεί να υπάρξει συμβιβασμός, δεν μπορεί να υπάρξει κοινό έδαφος.

Ύστερα [ο Ξενοφών] σηκώθηκε και στην αρχή κάλεσε τους υπαξιωματικούς του Προξένου. Όταν συγκεντρώθηκαν, είπε: «Κύριοι, δεν με πιάνει ύπνος και νομίζω ούτε εσάς· και δεν μπορώ να ξαπλώνω εδώ όταν βλέπω σε τι δεινή κατάσταση είμαστε. Είναι ξεκάθαρο ότι ο εχθρός δεν μας ενέπλεξε σε απροκάλυπτο πόλεμο παρά μόνο όταν πίστεψε πως τα είχε ετοιμάσει όλα σωστά· και μεταξύ μας κανένας δεν μοχθεί για να αντισταθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Αλλά, αν υποχωρήσουμε και πέσουμε στα χέρια του βασιλιά, ποια μοίρα νομίζουμε ότι μας περιμένει; Όταν ο ίδιος ο ετεροθαλής αδελφός του πέθανε, του έκοψε το κεφάλι και το χέρι και τα κρέμασε σε έναν στύλο. Δεν έχουμε κανέναν να ικετέψει για εμάς και ήρθαμε ως εδώ για να κάνουμε τον βασιλιά σκλάβο ή να τον σκοτώσουμε αν μπορούμε, και ποια νομίζετε ότι θα είναι η μοίρα μας; Δεν θα μας υποβάλει στα χειρότερα βασανιστήρια για να φοβάται ο κόσμος να πολεμήσει εναντίον του; Πρέπει να κάνουμε ό,τι μπορούμε για

να μην πέσουμε στα χέρια του! Όσο κρατούσε η ανακωχή, δεν έπαψα να μας οικτίρω, δεν έπαψα να συγχαίρω τον βασιλιά και τον στρατό του. Τι απέραντη χώρα έβλεπα, πόσο μεγάλη, ατέλειωτα αγαθά, πλήθη υπηρέτες, άφθονα βόδια και πρόβατα, άφθονο χρυσάφι, τι ενδυμασίες! Αλλά όσο σκεφτόμουν τους στρατιώτες μας – δεν είχαμε μερίδιο σε όλα αυτά τα καλά παρά μόνο όταν τα αγοράζαμε, και μόνο σε λίγους είχε απομείνει κάτι με το οποίο να τα αγοράσουν· και οι όρκοι που δώσαμε μας απαγόρευαν να παίρνουμε χωρίς να πληρώνουμε. Όσο το συλλογιζόμουν έτσι, μερικές φορές φοβόμουν πιο πολύ την ανακωχή παρά τον τωρινό πόλεμο. Όμως, τώρα που παραβίασαν την ανακωχή, υπάρχει τέλος και στην αναίδειά τους και στις υποψίες μας. Να που όλα αυτά τα καλά πράγματα βρίσκονται μπροστά μας, έπαθλα για όποια πλευρά αποδειχθεί ότι έχει τους καλύτερους άνδρες· οι θεοί είναι οι κριτές του αγώνα και θα είναι με το μέρος μας, φυσικά. [...] Όταν ορίσετε όσους διοικητές χρειαστούν, συγκεντρώστε όλους τους άλλους στρατιώτες και ενθαρρύνετέ τους· αυτό ακριβώς θέλουν τώρα. Ίσως προσέξατε κι εσείς οι ίδιοι πόσο αποθαρρυσμένοι ήταν όταν ήρθαν στο στρατόπεδο, πόσο αποθαρρυσμένοι ήταν πηγαίνοντας στη σκοπιά· σε αυτή την κατάσταση δεν ξέρω τι μπορείτε να κάνετε μαζί τους. [...] Αλλά αν κάποιος τους εμποδίσει να αναρωτιούνται τι μπορούν να κάνουν, θα είναι πολύ πιο ευδιάθετοι. Είμαι σίγουρος ότι ξέρετε πως στον πόλεμο δεν φέρνουν τη νίκη ούτε οι αριθμοί ούτε η ισχύς· αλλά όποιος στρατός πάει στη μάχη με πιο δυνατή ψυχή, ο εχθρός του συνήθως δεν μπορεί να του αντισταθεί».

ΚΥΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΗ, ΞΕΝΟΦΩΝ, ΠΕΡΙΠΟΥ 430-355 π.Χ.

Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΕΧΘΡΟΣ

Την άνοιξη του 401 μ.Χ., ο Ξενοφών, ένας τριαντάχρονος αριστοκράτης της υπαίθρου που ζούσε έξω από την Αθήνα, έλαβε μια δελεαστική πρόσκληση: ένας φίλος του στρατολογούσε Έλληνες στρατιώτες για να πολεμήσουν ως μισθοφόροι του Κύρου, αδελφού του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη, και του ζήτησε να πάει κι αυτός. Η πρόσκληση ήταν κάπως ασυνήθιστη: οι Έλληνες και οι Πέρσες ήταν εδώ και καιρό άσπονδοι εχθροί. Μάλιστα, περίπου πριν από ογδόντα χρόνια, η Περσία είχε επιχειρήσει να κατακτήσει την Ελλάδα. Όμως οι Έλληνες, ξακουστοί μαχητές, είχαν αρχίσει να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε όποιον έκανε τη μεγαλύτερη προσφορά και στο εσωτερικό της Περσικής Αυτοκρατορίας υπήρχαν πόλεις που είχαν εξεγερθεί και ο Κύρος ήθελε να τις τιμωρήσει. Οι Έλληνες μισθοφόροι θα ήταν οι τέλειες ενισχύσεις για τον μεγάλο στρατό του.

Ο Ξενοφών δεν ήταν στρατιώτης. Απεναντίας, είχε ζήσει παραχαϊδεμένη ζωή, εξέτρεφε σκυλιά και άλογα, ταξίδευε στην Αθήνα για να μιλήσει για φιλοσοφία με τον καλό του φίλο Σωκράτη και ζούσε από την κληρονομιά του. Ήθελε όμως περιπέτειες, και τώρα του δινόταν η ευκαιρία να γνωρίσει τον λαμπρό Κύρο, να διδαχθεί τον πόλεμο, να δει την Περσία. Ίσως, όταν θα τελείωναν όλα, να έγραφε κι ένα βιβλίο. Δεν θα πήγαινε ως μισθοφόρος (ήταν πολύ εύπορος για κάτι τέτοιο), αλλά ως φιλόσοφος και ιστορικός. Αφού συμβουλευτήκε το μαντείο των Δελφών, δέχτηκε την πρόσκληση.

Περίπου 10.000 Έλληνες στρατιώτες έλαβαν μέρος στην τιμωρητική εκστρατεία. Οι μισθοφόροι ήταν ένα ετερόκλητο μπουλούκι απ' όλη την Ελλάδα, που πήγαν εκεί για τα χρήματα και την περιπέτεια. Πέρασαν ωραία για ένα διάστημα, αλλά μερικούς μήνες αφότου έπιασαν δουλειά, κι όταν τους είχε οδηγήσει βαθιά στην Περσία, ο Κύρος παραδέχτηκε τον πραγματικό σκοπό του: προέλαυσε προς τη Βαβυλώνα, ετοιμάζοντας έναν εμφύλιο πόλεμο για να ανατρέψει τον αδελφό του και να γίνει βασιλιάς. Οι Έλληνες, δυσσαρεστημένοι από την εξαπάτηση, διαφώνησαν και παραπονέθηκαν, αλλά ο Κύρος τους πρόσφερε κι άλλα χρήματα, κι αυτό τους έκλεισε το στόμα.

Οι στρατοί του Κύρου και του Αρταξέρξη συναντήθηκαν στα Κούναξα, στις πεδιάδες που δεν απείχαν πολύ από τη Βαβυλώνα. Ο Κύρος σκοτώθηκε από νωρίς στη μάχη, κάτι που έδωσε γρήγορο τέλος στον πόλεμο. Τώρα οι Έλληνες βρέθηκαν ξαφνικά σε επισφαλή θέση: είχαν πολεμήσει στη λάθος πλευρά ενός εμφύλιου πολέμου, βρίσκονταν μακριά από την πατρίδα τους και τους έζωναν εχθρικοί Πέρσες. Σύντομα, όμως, έμαθαν ότι ο Αρταξέρξης δεν είχε πρόβλημα μαζί τους. Η μόνη του επιθυμία ήταν να φύγουν από την Περσία όσο το δυνατόν συντομότερα. Τους έστειλε

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alinsky, Saul D., *Rules for Radicals*, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1972.
- Beer, Sir Gavin de, *Hannibal*, Νέα Υόρκη: Viking, 1969.
- Brown, Anthony Cave, *Bodyguard of Lies*, Νέα Υόρκη: Bantam Books, 1976.
- Chambers, James, *The Devil's Horsemen: The Mongol Invasion of Europe*, Νέα Υόρκη: Atheneum, 1979.
- Chandler, David G., *The Art of Warfare on Land*, Λονδίνο: Penguin Books, 1974.
- , *The Campaigns of Napoleon*, Νέα Υόρκη: Macmillan, 1966.
- Clausewitz, Carl von, *On War*, μτφρ. και επιμ. Michael Howard και Peter Paret, Νέα Υόρκη: Everyman's Library, 1993.
- Cohen, Eliot A. και John Gooch, *Military Misfortunes: The Anatomy of Failure in War*, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1991.
- Creveld, Martin van, *Command in War*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: Harvard University Press, 1985.
- Douglass, Frederick, *My Bondage and My Freedom*, Νέα Υόρκη: Penguin Books, 2003.
- Dupuy, Colonel T. N., *A Genius for War: The German Army and General Staff, 1807-1945*, Ένγκλγουντ Κλιφς, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice-Hall Inc., 1977.
- Foote, Shelby, *The Civil War: A Narrative* (τρεις τόμοι), Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1986.
- Green, Peter, *The Greco-Persian Wars*, Μπέρκλεϊ: University of California Press, 1998.
- Haley, Jay, *Strategies of Psychotherapy*, Νέα Υόρκη: Grune and Stratton, 1963.
- Hammond, Grant T., *The Mind of War: John Boyd and American Security*, Ουάσινγκτον: Smithsonian Institution Press, 2001.
- Hart, B. H. Liddell, *Strategy*, Νέα Υόρκη: A Meridian Book, 1991.
- Kissinger, Henry, *A World Restored*, Βοστώνη: Houghton Mifflin Co., 1957.
- Kjetsaa, Geir, *Fyodor Dostoyevsky: A Writer's Life*, μτφρ. Siri Hustvedt και David McDuff, Νέα Υόρκη: Viking, 1987.
- Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, Νέα Υόρκη: Anchor Books, 1991.
- Leonard, Maurice, *Mae West: Empress of Sex*, Νέα Υόρκη: A Birch Lane Press Book, 1992.
- Lewis, Bernard, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1987.
- Madariaga, Salvador de, *Hernán Cortés: Conqueror of Mexico*, Γκάρντεν Σίτι, Νέα Υόρκη: Anchor Books, 1969.
- Mansfield, Harvey C., *Machiavelli's Virtue*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1998.

- Morris, Donald R., *The Washing of the Spears: The Rise and Fall of the Zulu Nation*, Νέα Υόρκη: Da Capo Press, 1998.
- Musashi, Miyamoto, *The Way to Victory: The Annotated Book of Five Rings*, μτφρ.-σχολ. Hidy Ochiai, Γούντστοκ, Νέα Υόρκη: Overlook Press, 2001.
- Nietzsche, Friedrich, *Ecce Homo*, μτφρ. R. J. Hollingdale, Λονδίνο: Penguin Books, 1992.
- Picq, Colonel Ardant du, *Battle Studies: Ancient and Modern Battle*, μτφρ. συνταγματάρχης John N. Greely και ταγματάρχης Robert C. Cotton, Νέα Υόρκη: Macmillan, 1921.
- Poole, H. John, *Phantom Soldier: The Enemy's Answer to U.S. Firepower*, Έμεραλντ Άιλ, Βόρεια Καρολίνα: Posterity Press, 2001.
- Potter, Stephen, *The Complete Upmanship*, Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart and Winston, 1971.
- Schmitt, Carl, *The Concept of the Political*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1996.
- Spoto, Donald, *The Dark Side of Genius: The Life of Alfred Hitchcock*, Νέα Υόρκη: Da Capo Press, 1999.
- Sugawara, Makoto, *The Lives of Master Swordsmen*, Τόκιο: The East Publications, 1985.
- Sun-tzu, *The Art of Warfare*, μτφρ.-σχολ. Roger T. Ames, Νέα Υόρκη: Ballantine Books, 1993.
- Sword and the Mind, The*, μτφρ.-εισ. Hiroaki Sato, Γούντστοκ, Νέα Υόρκη: Overlook Press, 1986.
- Tomkins, Calvin, *Duchamp: A Biography*, Νέα Υόρκη: Henry Holt and Co., 1996.
- Tsunetomo, Yamamoto, *Hagakure: The Book of the Samurai*, μτφρ. William Scott Wilson, Τόκιο: Kodansha International, 1983.
- Wilden, Anthony, *Man and Woman, War and Peace: The Strategist's Companion*, Λονδίνο: Routledge & Kegan Paul, 1987.
- Wilhelm, Richard, *The I Ching (or Book of Changes)*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϊ: Princeton University Press, 1977.
- Wiles of War: 36 Military Strategies from Ancient China, The*, ανθολ.-μτφρ. Sun Haichen, Πεκίνο: Foreign Languages Press, 1991.
- Xenophon's Anabasis: The March Up Country*, μτφρ. W. H. D. Rouse, Νέα Υόρκη: A Mentor Classic, 1959.
- Young, Desmond, *Rommel*, Λονδίνο: Collins, 1950.

Ευχαριστούμε για την άδεια που μας δόθηκε ώστε να αναδημοσιεύσουμε αποσπάσματα από τα παρακάτω έργα που υπόκεινται σε πνευματικά δικαιώματα:

Religious Mythology and the Art of War: Comparative Religious Symbolisms of Military Violence του James A. Aho. Copyright © 1981 του James A. Aho. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Greenwood Publishing Group, Inc., Westport, Connecticut.

Dragonwars: Armed Struggle and the Conventions of Modern War του J. Bowyer Bell. Copyright © 1999 της Transaction Publishers. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Transaction Publishers.

Roosevelt: The Lion and the Fox του James MacGregor Burns. Copyright © 1956 του James MacGregor Burns. Το copyright ανανεώθηκε το 1984 από τον James MacGregor Burns. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Harcourt, Inc.

The Years of Lyndon Johnson: The Path to Power του Robert A. Caro. Copyright © 1982 από τον Robert A. Caro. Χρησιμοποιείται με την άδεια του Alfred A. Knopf, τμήματος της Random House, Inc.

Journey to Ixtlan: The Lessons of Don Juan του Carlos Castaneda. Copyright © 1972 του Carlos Castaneda. Συνοψίζεται και χρησιμοποιείται με την άδεια της Simon & Schuster Adult Publishing Group.

The Art of War in World History: From Antiquity to the Nuclear Age, επιμ. του Gerard Chaliand. Copyright © 1994 των υπευθύνων του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια. Με την άδεια της University of California Press.

Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr. του Ron Chernow. Copyright © 1998 του Ron Chernow. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Random House, Inc.

Clausewitz on Strategy: Inspiration and Insight from a Master Strategist, επιμ. Tiha von Ghyczy, Bolko von Oetinger και Christopher Bassford (John Wiley & Sons). Copyright © 2001 της The Boston Consulting Group, Inc. Αναδημοσιεύεται με την άδεια του Ινστιτούτου Στρατηγικής.

On War του Carl von Clausewitz, επιμ.-μτφρ. Michael Howard και Peter Paret. Copyright © 1976 της Princeton University Press, ανανεώθηκε από την Princeton University Press. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Princeton University Press.

Command in War του Martin van Creveld. Copyright © 1985 του προέδρου και των μελών του Κολεγίου Χάρβαρντ. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Harvard University Press, Κέιμπριτζ, Μασσαχουσέτη.

The Generalship of Alexander the Great του J.F.C. Fuller. Copyright © 1960 του J.F.C. Fuller. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Rutgers University Press.

Grant and Lee: A Study in Personality and Generalship του J.F.C. Fuller (Indiana University Press). Copyright © 1957 του J.F.C. Fuller. Με την άδεια της David Higham Associates.

Julius Caesar: Man, Soldier and Tyrant του J.F.C. Fuller. Copyright © 1965 του J.F.C. Fuller. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Rutgers University Press.

The Greco-Persian Wars του Peter Green. Copyright © 1996 του Peter Green. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της University of California Press.

Strategies of Psychotherapy του Jay Haley (Triangle Press). Copyright © 1967 του Jay Haley. Με την άδεια του συγγραφέα.

Masters of War: Classic Strategic Thought του Michael I. Handel (Frank Cass Publishers). Copyright © 1992 του Michael I. Handel. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Taylor & Francis Books.

Iliad του Ομήρου, μτφρ. Stanley Lombardo. Copyright © 1997 της Hackett Publishing Company, Inc. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Hackett Publishing Company, Inc. Με την επιφύλαξη όλων των δικαιωμάτων.

The Head Game: Baseball Seen from the Pitcher's Mound του Roger Kahn. Copyright © 2000 της Hook Slide, Inc. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Harcourt, Inc.

A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-1822 του Henry Kissinger (Βοστόνη: Houghton Mifflin, 1957). Αναδημοσιεύεται με την άδεια του εκδότη.

The Anatomy of the Zulu Army: From Shaka to Cetshwayo 1818-1879 του Ian Knight. Copyright © 1995 by Ian Knight. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Greenhill Books, Λονδίνο.

Samurai Zen: The Warrior Koans του Trevor Leggett (Routledge). Copyright © 2002 της The Trevor Leggett Adhyatma Yoga Trust. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Taylor & Francis Books.

The Art of Maneuver: Maneuver-Warfare Theory and Airland Battle του Robert R. Leonhard. Copyright © 1991 του Robert R. Leonhard. Χρησιμοποιείται με την άδεια της Presidio Press, της σειράς της The Ballantine Publishing Group, του τμήματος της Random House, Inc.

Hitter: The Life and Turmoils of Ted Williams του Ed Linn. Copyright © 1993 του Edward A. Linn. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Harcourt, Inc.

The Ramayana of R. K. Narayan του R. K. Narayan. Copyright © R. K. Narayan, 1972. Χρησιμοποιείται με την άδεια της Viking Penguin, μέλους της Penguin Group (USA) Inc.

The Gay Science του Friedrich Nietzsche, επιμ. Bernard Williams, μτφρ. Josefine Nauckhoff. Copyright © 2001 της Cambridge University Press. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Cambridge University Press.

Human, All Too Human: A Book of Free Spirits του Friedrich Nietzsche, μτφρ. R. J. Hollingdale. Copyright © 1986, 1996 της Cambridge University Press. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Cambridge University Press.

The Art of Political Warfare του John J. Pitney, Jr. Copyright © 2000 της University of Oklahoma Press. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της University of Oklahoma Press.

The Tao of Spycraft: Intelligence Theory and Practice in Traditional China του Ralph D. Sawyer. Copyright © 1998 του Ralph D. Sawyer. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Westview Press, μέλους της Perseus Books, LLC.

The Art of War του Sun-tzu, μτφρ. Ralph D. Sawyer. Copyright © 1994 του Ralph D. Sawyer. Αναδημοσιεύεται με την άδεια της Westview Press, μέλους της Perseus Books, LLC.

Sun-tzu: The Art of Warfare του Sun-tzu, μτφρ. του Roger T. Ames. Copyright © 1993 του Roger T. Ames. Χρησιμοποιείται με την άδεια της Ballantine Books, τμήματος της Random House, Inc.